

Arbejderboliger i Udlandet.

Foredrag i Nationaløkonomisk Forening
d. 28. Marts 1901.

Af

Kontorchef Cordt Trap.

I Dagene fra den 18. til den 21. Juni 1900 afholdtes der i Paris, paa Foranledning af »la société française des habitations à bon marché«, en Kongres for Arbejderboliger, ved hvilken jeg mødte som Repræsentant for Københavns Kommune. Jeg besluttede imidlertid at lægge Vejen til Paris over London for ved Selvsyn at gøre mig bekendt med nogle af de derværende kommunale Arbejderboliger.

Før jeg kommer ind paa at beskrive disse store Foretagender, er det naturligt at minde om den engelske Lovgivning vedrørende Arbejderboliger, fordi denne er en væsentlig Forudsætning for Kommunernes Indgriben paa dette Omraade. De Love, der regulerer disse Forhold, falder i to Hovedgrupper. Den første omfatter alle saadanne Bestemmelser, der angiver det Mindstemaal af Fordringer, som det Offentlige i Sundhedens og Sædelighedens Interesse maa stille til saadanne Boliger, og ordner Kontrollen med samme, der udøves af særlige Embedsmyndigheder (bl. a. de

saakaldte officers of health). En anden Række Bestræbelser fra Lovgivningsmagtens Side samler sig om Tilvejebringelsen af bedre Boliger for Arbejderstanden og maa ses i Forbindelse med de Expropriationer, som de elendige Boligforhold i mange engelske Storbyer har ført med sig. Fra i Begyndelsen kun at omfatte enkelte usunde Ejendomme udvider det Offentliges Expropriationsret sig senere til hele Kvarterer. Det er om disse mere positive Bestræbelser for Tilvejebringelsen af gode Arbejderboliger, at der her skal siges nogle Ord.

Fremhæves skal først den Grundsætning, som efterhaanden er trængt igennem, at de kommunale Myndigheder, der exproprierer usunde Ejendomme eller Kvarterer, er forpligtede til i umiddelbar Nærhed af disse eller paa andet passende Sted at sørge for Boliger for de husvilde Familier. For Londons Vedkommende kan denne strenge Regel dog med Indenrigsministeriets Samtykke lempes derhen, at der skal skaffes Husrum til mindst Halvdelen af de exmitterede Arbejdere.

Naar Expropriationerne af usunde Kvarterer, trods Kommunernes store Myndighed, igennem lange Tidsrum blev et uvirksomt Vaaben i deres Haand, var det begrundet i disse Foranstaltningers Kostbarhed. Erstatningsbeløbet blev væsentlig fastsat ved en Kapitalisation af de gældende Lejesummer. Jo mere hensynsløst en Ejendom var udnyttet, desto kostbarere blev det at expropriere. Herpaa blev der imidlertid raadet Bod ved »The housing of the working classes act« af 1890, der i det Offentliges Interesse nedstemmede de Ejerne af de exproprierede Ejendomme til-

kommende Erstatningssummer. Hovedreglerne paa dette Omraade var følgende:

1) Naar Lejesummerne er høje paa Grund af Lejlighedernes Overfyldning eller deres Anvendelse til ulovlige eller usædelige Formaal, skal der ved Vurderingen udelukkende tages Hensyn til den Lejesum, der vilde være indkommen, hvis Bygningerne kun havde optaget det af Lovgivningen tilladte Antal Beboere eller kun havde været anvendte til lovlige Formaal.

2) Naar Huset er i sundhedsfarlig Tilstand eller forfaldent, skal man ved Vurderingen fradrage saadanne Udgifter, der er nødvendige til Fjernelse af den sundhedsfarlige Tilstand eller til Husets forsvarlige Istandsættelse.

3) Naar Huset ikke findes egnet til Beboelse af Mennesker og ikke kan gøres brugeligt dertil, skal der kun betales for Værdien af Grunden og Bygningsmaterialierne.

Med Hensyn til Opførelsen af de Arbejderboliger, som Kommunen efter det foregaaende er forpligtet til at tilvejebringe, kan den enten træffe Aftale med private Personer eller Selskaber — og det er det hyppigste — eller selv optræde som Bygherre.

For Fuldstændigheds Skyld skal kun blandt de vigtigste Lovgivningsakter til Fremme af Arbejderboligsagen nævnes den saakaldte »small houses act« af 1899, der giver Kommunerne Ret til at yde Laan til Personer, der ønsker at erhverve sig deres eget Hus. Laanesummen maa ikke overstige $\frac{4}{5}$ af Salgsværdien og ikke en Sum af £ 240. De nødvendige Penge er det Kommunerne tilladt at laane gennem »the public

loans works commissioners«, en til Fremme af offentlige Arbejder oprettet Statsinstitution, der er bemyndiget til at udstede Obligationer, der garanteres af Staten. Kommunerne maa ved Udlaanet ikke betinge sig mere end $\frac{1}{2}$ pCt. udover den Rentefod, hvortil de selv har laant Pengene. Laanesummerne skal forrentes og tilbagebetales i højst 30 Aar enten ved ligestore aarlige Annuiteter eller saaledes, at Afdragene sker periodisk. Laantagerne kan ved de fjerdingaarlige Terminer extraordinært afbetale et hvilket som helst Multiplum af 10 £. En Betingelse for Laanets Ydelse er det, at Laantageren selv bor i Huset, og at han holder det assureret og i behørig Stand. Overdragelse kan ske med Kommunalbestyrelsens Samtykke, forudsat at Køberen opfylder de samme Betingelser som den oprindelige Laantager.

Der er, som bekendt, i London to Kommunalbestyrelser, the »Corporation of City« og the »London County Council«, der begge har ladet opføre Arbejderboliger. Ved velvillig Foranstaltning af Mr. Riley, der er the County Councils ledende Arkitekt, havde jeg sammen med en ung tysk Videnskabsmand Lejlighed til at tage i Øjesyn det betydeligste kommunale Komplex af Familieboliger, nemlig Kvarteret Bethnal Green omkring Boundary Street samt det i 1892 oprettede kommunale Logihus i Parker Street, Drury Lane.

Det Areal, som »Boundary Street« Kvarteret indtager, er omtrent 11 Tdr. Land stort. Paa dette Sted laa, for omtrent et Decennium siden, et af Londons usundeste Kvarterer, omfattende ialt 730 Beboelseshuse foruden Værksteder, Butiker m. m.

Husene, hvoraf en stor Del laa 12 til 14 Tommer under Gadens Niveau, var opførte af Materialier, der opsugede Grundens Fugtighed, saa at Vandet drev ned ad Væggene. Mange Ejendomme savnede ethvert Spor af Gaardsplads, idet hele Arealet var indtaget til Bebyggelse. Ogsaa til Gaden var Luftrummet ringe, idet Husrækkerne kun var adskilte ved ganske smalle Gyder. Befolkningen, omtrent 7000 i Tal, hørte for en stor Del til den laveste Forbrydertype og førte udenfor Lands Lov og Ret sit uafhængige Liv. I nogle af de snævraste Gyder vovede ingen Udenforstaaende sig ind, og selv Politiets Efterforskninger standsede her. At Dødeligheden i disse Huler krævede mange Ofre, er let forstaaeligt; den naaede i 1886—88 40 p. m. mod 22,8 for Bethnal Sognet og 18,8 for hele London.

The officers of health havde allerede længe for Kommunalbestyrelsen udtalt Ønsket om dette Kvarters fuldstændige Nedrivning, men Planen var strandet paa store finansielle Vanskeligheder. Da gennemførtes i 1890 »the housing of the working classes act«. Benyttende sig af de nysindførte gunstige Expropriationsregler besluttede Grevskabsraadet at expropriere og rasere hele det nys beskrevne Kvarter og paa den ryddede Grund at opføre gode og sunde Arbejderboliger. Allerede i 1891 tog man fat paa Værket, der fremmedes med stor Energi og nu i det Væsentlige er fuldført.

Et godt Overblik over »Boundary Street« Kvarteret faar man ved at stille sig paa den runde terrasseformige Plads i Midten, paa hvilken der er opført en lille Musikpavillon. Fra Pladsen gaar syv

50 Fod brede træbeplantede Gader straaformet ud. Husene er anselige, gavlformede Bygninger med 5 Etager, hvoraf dog den øverste er indrettet i det høje Tag. En afvexlende Arkitektur og Brugen af lysfarvede Mursten mellem de røde Stenmasser bryder Husrækkernes Ensformighed. Karréernes Bygninger danner ikke et afsluttet Hele, men er gennembrudte paa flere Steder for at skaffe livligere Luftvexling, saaledes at man fra Gaden kan se ind i de store brolagte og vel vedligeholdte Gaarde, der tjener som Legeplads for Børnene, og hvoraf én er indrettet som Have. Ialt findes der paa Arealet 25 Bygninger eller Bygningsrækker, der indeholder 15 Etværelses, 533 Toværelses, 388 Treværelses, 98 Fireværelses, 7 Femværelses og 3 Sexværelses Lejligheder. Foruden Beboelseslejligheder er der i Bygningerne indrettet 77 Værksteder og 18 Butiker samt et Centralværksted til Udførelse af Reparationer, som de talrige Lejligheder nødvendiggør. Opgangene gør et lyst og meget tiltalende Indtryk. Her som ved Valget af Bygningsmaterialier i det Hele er der lagt særlig Vægt paa at sikre Husene mod Brandfare. Fra hver Trappeafsats er der i Regelen kun Indgang til 2 Lejligheder, og disse er saaledes beliggende, at der er sørget for Lufttræk, og at alle Soveværelser i alt Fald nogen Tid af Dagen har Sol. Boundary Street Bygningerne indeholder baade »self contained dwellings«, i hvilke Vadskerum, »water-closets« m. m. ligger indenfor Lejligheden selv, og andre Boliger, hvor disse Bekvemmeligheder er afsondrede fra de egentlige Beboelsesværelser. Lejlighederne er desuden udstyrede med Komfur, avtomatisk Gasovn, et stort

ventileret Spiseskab, Kulkasser m. m. Beboerne er forpligtede til at bringe alt Affald fra Husholdningen ned i en Beholder i Gaarden, og til hver Lørdag skiftevis at vadske Trapper.

For at undgaa den Fugtighed, der i store Huse følger med Vadsk og Tørring af Tøj, er disse Virksomheder helt banlyste fra Beboelsesbygningerne og henviste til et stort centralt Dampvadskeri, hvor Beboerne kan bringe deres smudsige Tøj hen og selv vadske det i smaa Rum, der er forsynede med koldt og varmt Vand, hvorpaa Tøjet tørres ved en fortrinlig indrettet Maskine. Afgiften for Benyttelse af Vadskeriet er $1\frac{1}{2}$ d. pr. Time, men dette Beløb er kun beregnet til Dækning af Driftsomkostningerne, idet Betalingen for Benyttelsen af Anstalten er indbefattet i Lejepriserne. En hel Families Vadsk kan være fix og færdig i Løbet af 2 à 3 Timer fra det Øjeblik, Tøjet føres ind i Bygningen. Med Vadskeriet er forbundet en Badeanstalt, hvor varme Bade ydes for 3 d., kolde Bade og Styrtebade for 1 d., derunder indbefattet Haandklæde. I samme Bygning findes nogle store Sale, der anvendes til Koncerter, Møder og selskabelige Sammenkomster for Beboerne, der danner en stor Klub med sine egne Love.

Priserne for Lejlighederne varierer naturligvis noget efter deres Egenskab af mere eller mindre »self contained«, deres Beliggenhed i Etager m. m. De Toværelses Lejligheder, vi besaa, kostede 6 sh., Treværelseslejlighederne 8 sh. ugentlig, svarende altsaa til Aarslejer af ca. 280 og 375 Kroner. Trods disse ret høje Lejesummer er Lejlighederne altid udlejede.

Dette store og smukke Anlæg staar naturligvis Kommunen i meget betydelige Summer. Ved de store Expropriationer plejer man at afskrive som Tab Forskellen mellem det Beløb, i hvilket de erhvervede Grunde med alle paaløbende Udgifter til Nedbrydning m. m. staar Kommunen, og den Sum, som de antages at være værd, et Tab, som Skatteyderne altsaa maa bære. Til Gengæld fastsættes Lejesummerne saaledes, at de baade kan forrente de i Anlægget anbragte Kapitaler (à 3 pCt.) og amortisere dem i Løbet af 60 Aar. Med denne Forklaring som Udgangspunkt vil følgende Tal angive Udgifterne for Boundary Street Anlægget:

De exproprierede Ejendomme staar Kommunen i . . .	5,400,000 Kr.
Udgifter ved Nivellering, Udlæg af Gader m. m. . . .	881,000 —
	<u>6,281,000 Kr.</u>
Værdien af de Grunde, paa hvilke der er opført Byg-	
ninger, er anslaaet til	1,244,000 —
	<u>Tab: 5,037,000 Kr.</u>
Grundens Værdi	1,244,000 Kr.
De nye Bygninger har kostet	4,725,000 —
	<u>Nuværende Værdi ialt: 5,969,000 Kr.</u>

Boundary Street Anlægget er uden Sammenligning the County Councils største Værk, men desuden har denne kommunale Institution i flere af Londons Kvarterer ladet opføre Bygningskomplekser af forskellig Karakter, baade høje, fler-etages Bygninger, rummende mange Familier, de saakaldte »blocks« og Huse i Villastil. For at give et Begreb om Omfanget af hele dens Virksomhed skal jeg kun anføre

nogle enkelte Tal, tagne af et Festskrift, udgivet i Anledning af Boundary Anlæggets Indvielse i 1900. Til Expropriation af usunde Ejendomme og disses Racering er medgaaet 1,114,800 £. De fuldførte Bygninger, deri indbefattet Grundenes Værdi i Byggeøjemed, er opført til 609,438 £. Ialt er der rejst Huse med 1908 Lejligheder; under Opførelse er desuden Bygninger med 1190 Lejligheder, og Udgiften dertil er anslaaet til 327,000 £. Yderligere betydelige Planer er under Forberedelse.

Londons County Council er imidlertid ikke den eneste engelske Kommune, der har ladet opføre Arbejderboliger. Nærmest ligger det her at fremdrage de af »the City Corporation« fuldførte Foretagender af denne Art. Men ogsaa andre af Ørigets Kommuner er optraadte som Bygherrer i stor Stil, saaledes Glasgow, Liverpool og flere andre. Glasgow har gennemført et af de største Expropriationsforetagender, der nogensinde er iscenesat, idet Byen lod nedrive et helt Kvarter, der i usunde og elendige Boliger husede en Befolkning paa ca. 50,000 Mennesker. Kommunen saa sig, da det private Initiativ ikke magtede at fuldføre Kvarterets Genopbyggelse, tvungen til at træde hjælpende til, og har ladet opføre et større Antal Arbejderboliger, der i 1896 allerede havde naaet det betydelige Tal af 1200.

Engelske Kommuner har saaledes udført et stort Arbejde paa dette Omraade, men der er Anledning til at minde om, at de kun er en af de mange Faktorer, der i Storbritannien har været virksomme for dette Spørgsmaals Løsning. I denne Sammenhæng kan det nævnes, at en enkelt Mand, Mr. Peabody, i

levende Live og ved sin Død har skænket en samlet Kapital af 500,000 £ til Opførelse af Arbejderboliger, og at denne Sum, da den indbetalte Leje stadig skal lægges til Grundfonden, allerede er bragt op til over 1 $\frac{1}{4}$ Million £. En anden Rigmand, Mr. Guinness, har ligeledes ofret store Kapitaler til det nævnte Formaal.

Omtale fortjener ogsaa den af Miss Octavia Hill udfoldede betydelige Virksomhed, der søger sit Felt i de laveste Befolkningslag. Ejendommelig for denne er det, at den gaar Haand i Haand med en stærk personlig Paavirkning fra Ejerens eller hans Befuldmægtigedes Side, der t. Ex. indledes derved, at Ejeren selv afhenter den ugentlige Lejesum og derved skaffer sig Indblik i Beboernes personlige Forhold. Miss Hill mente, at hendes Formaal bedst kunde naas ved Opkøb af gamle Huse og deres successive Istandsættelse og Omændring, et Punkt, hvorpaa de, der senere har optaget Miss Hills Værk, noget har forandret Taktik.

Men mest er dog udrettet ved Arbejdernes egen Sammenslutning. Det er navnlig her de saakaldte »building societies«, der har udfoldet en betydelig Virksomhed. Disse Foreninger paatager sig at opsamle og forrente Medlemmernes smaa ugentlige Bidrag, indtil en vis Del, t. Ex. en Fjerdedel, af den nødvendige Byggekapital er samlet, hvorefter Selskabet tilstaar Resten som Laan, der da senere successive afdrages. Af saadanne Foreninger findes der i Storbritannien c. 2700 med omtrent 600,000 Medlemmer og en samlet Kapital paa c. 50 Mill. £.

Før jeg afslutter Beretningen om engelske Ar-

bejderboliger, skal jeg med nogle Ord omtale det kommunale Logihus for Mænd i Parker Street, som vi besøgte, og som har Plads for 375 Personer. Luften i det store Rum, om hvilket Sovecellerne er grupperede i flere Etager, var upaaklagelig; det samme kan siges om selve Cellerne, idet den varme Luft ledes ind nær Gulvet i hver enkelt Celle, og Luftfornyelsen saaledes gaar livligt for sig. Der er Adgang for Beboerne til rummelige Opholdsværelser om Dagen, hvor Brædtspil forefindes og hvortil Bøger udlaanes fra det Logihuset tilhørende Bibliothek. Man foreviste os ogsaa det meget store Køkken, der var udstyret med en Mængde smaa Gasapparater, anbragte paa en stor Ovn, hvor Beboerne selv kunde tilberede deres Mad, hvilket ogsaa lettedes dem derved, at der i Bygningen var Udsalg af alle Raamaterialier til meget billige Priser. Derimod optraadte selve Logihuset ikke som Restavratør. Mit Spørgsmaal til Foreviseren om dette var praktisk, besvaredes med et »Nej«. Det var ønskeligt, at det var Beboerne tilladt selv at lave deres Mad, men der burde tillige aabnes dem Adgang til at købe den færdig. Af Regulativet fremhæves, at de Logerende maa være ude af deres Rum senest Kl. 8 om Hverdagen og Kl. 9 om Søndagen, men naturligvis har de Ret til at være i de til Ophold bestemte Lokaler om Dagen. Huset lukker en halv Time efter Midnat, og lige indtil den Tid kan Logerende optages. Betalingen pr. Nat er 6 d. En meget stor Del af de Logerende er faste Beboere, der Nat efter Nat indtager det samme Soverum i Logihuset.

Det gamle Logihus i Parker Street stilles imid-

lertid baade med Hensyn til Udstyrelse og Indretning ganske i Skygge af de ved privat Initiativ oprettede saakaldte »Rowton Houses«. Det første af disse byggedes i 1893 af Lord Rowton. Senere er tre nye Huse komne til, og ialt er der nu Plads til 2750 Personer. Da Foretagendet udvidedes stærkt, gik det over til et Aktieselskab, for hvilket Lord Rowton er Præsident. Af disse Huse havde jeg Lejlighed til at tage i Øjesyn det mægtige Arbejderhotel i Hammersmith, der for nylig er taget i Brug og rummer 800 Senge. Imponerende vender det med sin dobbeltgavlede Facade, hvis røde Mursten er brudte af Terrakotta-Prydelser, ud mod den brede Hammersmith road og rager højt op over de omgivende Bygninger. Gadefacaden er kun 65 Fod, men Grunden har en meget stor Dybde, saa at dens hele Areal udgør 44.000 □ Fod. Til det smukke Ydre svarer en udmærket Indretning i det Indre. Gangene er brede og høje, Trappegangene smukke og lyse, Væggene af røde Mursten, der af dekorative Hensyn er brudte af forskellig farvede Sten og Fliser. Gulvene er betonlagte. Hver Logerende har sit selvstændige Soverum, der er forsynet med Vindue. De 800 Soverum ligger i 5 Etager i dobbelt Række paa begge Sider af lange Korridorer, fra hvilke de er skilte ved $6\frac{1}{2}$ Fod høje Vægge, der lader et stort Mellemrum aabent til Loftet. Rumene er noget smaa ($2^m 10 \times 1^m 50$), men udmærket ventilerede. Naar de Logerende har forladt Cellerne, kan man ved at aabne Vinduerne paa begge Sider af Gangene, til hvilke der er Døre fra hvert enkelt Rum, sørge for en vedholdende Gennemtræk, og

Luften var ganske upaaklagelig. For at undgaa Brandfare har hver Korridor Adgang til to Trappegange, og disse er konstruerede af brandfri Materialier. Om Dagen maa de Logerende ikke opholde sig i Soveværelserne og heller ikke efterlade nogen af deres Ejendele der, medens der derimod i nederste Etage er indrettet Aflukker, som de kan leje for en meget lille Pris, og hvortil de selv har Nøgle. Til Ophold om Dagen staar derimod en Række Lokaler til Disposition. Et uhyre Rygeværelse med en Gulvflade af 2428 □ Fod er udstyret med Borde og Bænke i Teaktræ og magelige Stole; her slaar Beboerne en hyggelig Passiar af eller udkæmper et Parti Skak eller andet Spil. I et Læseværelse kan de i Ro nyde de Bøger, som kan faas til Laans hos Driftsbestyreren. Det største Rum er dog en Spisesal med Plads til 464 Personer. I Modsætning til det kommunale Logihus har de Logerende frit Valg mellem selv at lave deres Mad eller bestille den tilberedt. Plakater paa Væggene angav det ret talrige Udvalg af Retter, som Gæsterne kunde faa til yderst billige Priser, og i det mægtige, i høj Grad renlige og med alle Nutidens Hjælpemidler udstyrede Køkken laa Bjerge af Raamaterialier, bestemte til at underkastes den Omdannelsesproces, der lader dem fremtræde i den endelige til Fortæring bestemte Skikkelse. For de Logerende, der ønsker selv at tilberede deres Mad, er indrettet smaa Rum, udstyrede med koldt og varmt Vand, til den foreløbige Tilberedning; i det tilstødende Køkken, der er forsynet med Gasovne og det nødvendige Køkkentøj, kan de fuldende Madens Tilberedning. Til de Loger-

endes Bekvemmelighed findes der i Bygningen Barber, Skomager, Skræder og andre Haandværkere. Lejen er pr. Dag 6 d., der erlægges forud. I øvrigt finder der ingen Kontrol Sted med Hensyn til Personers Indladelse i Hotellet. Der hersker den største Frihed paa dette Punkt, og det føler Gæsterne sig vel ved. Man ser vel nogle paa Væggene op-hængte Regulativer, der giver Logihuset ret stærke Magtmidler i Hænde overfor de Logerende; men det har vist sig ufor nødvendent at bringe disse til Anvendelse. Det hele Anlæg gjorde et saa tiltalende Indtryk, at jeg spøgende sagde til Driftsbestyreren, der viste os omkring, at hvis det skulde gaa tilbage for En i Livet, vidste man da, hvor man mod en billig Penge kunde finde et udmærket Logis. Ligesom i det kommunale Logihus havde Forholdet udviklet sig saaledes, at en stor Del af de Logerende var blevne faste Beboere.

Fra det Kursus i praktisk Velgørenhed, som jeg havde erhvervet i London, gik Vejen til den mere theoretiske Viden, som ydedes af Kongressen i Paris. Denne var ordnet af »la société française des habitations à bon marché«. Efter det almindelig fastslaaede Mønster for saadanne internationale Kongresser havde man opstillet en Række af Spørgsmaal, der dannede Rammen saavel for de indsendte Artikler som for de mundtlige Forhandlinger. Disse Arbejdsboligkongresser, som det fortjente franske Selskab har givet Stødet til, har deres Betydning ved det store Oplysningsmateriale, der bæres sammen, og derved at Mænd fra alle Europas Lande med ind-

gaaende Kendskab til samme Sag mødes og har Lejlighed til at udvexle deres Erfaringer. Hvor det derimod drejede sig om store Principspørgsmaal, t. Ex. om Intervention eller Ikke-Intervention fra de offentlige Samfunds Side, stod Meningerne for skarpt mod hinanden, til at en mere virksom Paavirkning skulde kunne finde Sted. Hver Enkelt har jo her dannet sig sin Mening efter sit Blik paa Livet og sin samlede Livserfaring, og det er ikke sandsynligt, at hvad Andre kan meddele ham i Løbet af nogle faa Timer, kan rokke synderligt derved. Saaledes gik det ogsaa paa Kongressen. Anskuelserne kom ikke hinanden nærmere, om det end lykkedes ud af de mange afvigende Synspunkter at redde en Resolution, der gik udenom selve Hovedspørgsmaalet, men fastslog en Række enkelte Punkter, hvorom der var opnaaet Enighed.

Det var ikke første Gang, at dette Emne har været fremme til Drøftelse. Saaledes havde Kongressen i Paris af 1889 i en Resolution udtalt sig imod, at Staten eller Kommunerne paa dette Omraade skulde optræde som Konkurrenter til den private Virksomhed. Ved den nys afholdte Kongres var det Eugène Rostand, der er en bestemt Modstander af det Offentliges Indgriben, der kom til at indlede Diskussionen.

Som Grundlag for sit Foredrag havde M. Rostand udarbejdet en Afhandling, der kortelig skildrede, hvilke Skridt Lovgivningsmagten i de enkelte Lande havde foretaget til Fremme af Arbejderboligsagen. Størst Interesse frembød Forholdene i Storbritannien, der imidlertid allerede er berørte i det Foregaaende.

Af det iøvrig meddelte Materiale skal enkelte Punkter fremdrages.

Det Land, hvis Lovgivning med Hensyn til Arbejderboliger ligeledes i høj Grad paakalder Opmærksomheden, er Belgien, navnlig ved det stærke Stød, som den har givet til Arbejdernes Erhvervelse af deres eget Hus. Ved Lov af 9. August 1889 blev der her skabt de saakaldte »comités de patronage«, der skulde udfolde en meget forskelligartet Virksomhed, t. Ex. tilvejebringe Klarhed over de bestaaende Boligforhold, øve Kontrol med de gældende Sundhedsregler, men hvis Hovedopgave det dog var at virke for Opførelsen af gode og sunde Arbejderboliger. En god Løftestang for disse Bestræbelser er de af Staten ydede Skattelettelser for mindre Lejligheder, men dog navnlig den Bemyndigelse, som er givet »la caisse générale d'épargne«, der staar under Statens Kontrol og Garanti, til at yde Laan til Arbejdernes Erhvervelse af eget Hus. Et Hovedprincip for Kassens Virksomhed er det, at den ikke laaner direkte til Laantagerne, men at Udlaanet sker gennem visse i Loven nærmere betegnede Institutioner som Mellemmænd. Disse ere dels Byggeselskaber, dels Laanekasser. Forskellen er, at de førstnævnte selv lader opføre Bygninger, de sidstnævnte derimod udøver Laanvirksomhed i det nævnte Øjemed. Hver af disse Grupper kan atter omfatte saa vel Aktieselskaber som gensidige Foreninger. Blandt disse indtager Aktieselskaberne den vigtigste Plads; ved Slutningen af 1899 udgjorde deres Tal 120 mod kun 10 gensidige Foreninger. Aktieselskaberne dannes i Regelen paa den Maade, at der tegnes en Aktie-

kapital, hvoraf en Tiendedel indbetales, medens Resten er Garantikapital. Størst Vægt ligger der altsaa paa, at Aktionærerne virkelig er gode for den Sum, for hvilken de hæfter, og med Hensyn til Valget af de rette Personer har Nationalsparekassen et vægtigt Ord at sige. Nu er Regelen den, at Nationalsparekassen kan yde Foreninger Laan indtil en Størrelse, der svarer til Halvdelen af Garantikapitalen. Med 100,000 Francs indbetalt Aktiekapital kan Nationalsparekassen altsaa tilskyde 450.000 Francs. Senere hjælper Foreningen Laantagerne med at faa yderligere Laan direkte hos Nationalsparekassen. Forstrækningen i det hele kan stige indtil $1\frac{1}{2}$ Gange den tegnede og 15 Gange den indbetalte Kapital. Rentefoden er $2\frac{1}{2}$ à 3 pCt. De gensidige Foreninger betaler den højere Rente, medens Aktieselskaberne nyder godt af den lavere, men under visse Betingelser. Saaledes maa de kun udbetale deres Aktionærer en Dividende af 3 pCt. og skal gøre betryggende Henlæggelser til Reservefondet, for at de i Tidernes Løb kan blive uafhængige af Nationalsparekassen. Alle de stiftede Kreditselskaber har i Virkeligheden rettet sig efter disse Regler og saaledes erhvervet Retten til den lavere Rentefod.

De væsentligste Betingelser for at en Person kan nyde godt af de Begunstigelser, som Loven yder, er

- 1) at han hører til Arbejderstanden eller dermed Ligestillede og
- 2) at han selv tilskyder mindst $\frac{1}{10}$ af den nødvendige Laanesum.

Dette har Betydning ikke alene ved noget at

forøge Sikkerheden for de udlånte Penge, men fuldt saa meget ved at skabe et Udvalg af Personer, der gennem den ydede Selvhjælp har godtgjort deres Soliditet. Da Kravene til Laaneselskaberne voxede, maatte Nationalsparekassen bestemme, at den ikke ydede Laan i Bygninger, der havde en større Værdi end 5500 Francs.

Laantagerne forrenter og amortiserer deres Laan ved Annuiteter i Løbet af 10, 15, 20 eller 25 Aar. Rentefoden er i Regelen 4 pCt., i nogle Selskaber lavere. Den indvundne Renteforskel anvendes væsentlig til Dannelse af et Reservefond. For at Systemet kan virke med større Sikkerhed er det kombineret med en blandet Livsforsikring. Forsikringskontrakten indgaas da saaledes, at Forsikringssummen forfalder ved Afdragsperiodens Udløb eller, hvis den Paagældende dør forinden, ved Dødsfaldet. I sidste Tilfælde indkasserer Laaneselskabet Forsikringssummen, og Ejendommens Overgang til de Efterladte er sikret. Forskellen i Udgiften med eller uden Forsikring illustreres ved følgende Exempel: Erhvervsomkostningerne for Huset er 2000 Francs, heraf tilskyder Laantageren 200 Francs. De resterende 1800 Francs forrenter og afbetaler han i 25 Aar med en ugentlig Ydelse af 2 Fr. 22 ct. Træder Forsikring til, stiger Beløbet til 2 Fr. 54 ct. Dette Forsikringsystem har vundet saa stor Indgang, at det kun undtagelsesvis ikke bringes til Anvendelse. Et vigtigt Led i det hele System er de allerede omtalte «comités de patronage». De danner Mellemliddene, ikke alene mellem Nationalsparekassen og Foreningerne, men ogsaa mellem disse og deres Medlemmer.

Størrelsen af de Kapitaler, som Nationalsparekassen har udlånt i Arbejderboliger, steg fra en Fjerdedel af Reservefonden til dennes halve og hele Beløb og er nu fastsat til $\frac{1}{20}$ af samtlige Kassens Virkemidler. Resultaterne af Loven af 1889 er meget betydelige. Nationalsparekassen havde indtil Sommeren 1900 udlånte 32 Millioner Francs i Arbejderboliger, og deres Antal udgjorde allerede i 1897 8000 og er utvivlsomt siden da voxet stærkt.

Ogsaa Frankrig har ved Lov af 30. November 1894 skabt Institutioner, de saakaldte »comités des habitations à bon marché«, der skal danne faste Midtpunkter for virksomme Bestræbelser til Fremme af Boligsagen. Men desuden yder Staten paa forskellig Vis sin Støtte til denne. Saaledes er der givet 5 Aars Fritagelse for Bygnings- og Grundskat til Bygninger, som 1) ikke naar en vis Skatteværdi, der er forskellig efter Husets Beliggenhed i mer eller mindre folkerige Kommuner, og 2) tilhører eller udlejes til Personer, der ikke ejer noget andet Hus. Skattelettelser er endvidere tilstaaet Bygge- og Kreditselskaber til Fremme af Opførelse af Boliger for Ubejmede, og Omsætningsskatterne er der givet forskellige Institutioner Ret til at dele i en Række Afdrag. Ved Siden deraf er der aabnet Adgang for »la caisse des dépôts et des consignations«, der administrerer den største Del af de private Sparekassers Midler, til at anvende indtil $\frac{1}{5}$ af den fra disse opsamlede Reserve til Udlaan i Arbejderboliger, og i Kraft af en senere Lov af 20. Juli 1895 kan ogsaa Sparekasserne direkte disponere over en Del af deres Midler i det nævnte Øjemed.

I Østrig har en Lov af 9. Februar 1892 under visse Betingelser givet forskellige Skattelettelser for Arbejderboliger, for saa vidt disse er opførte af Kommunerne, anerkendte Foreninger, gensidige Arbejderforeninger eller Arbejdsgivere til Fordel for deres Arbejdere. Der kræves, at de paagældende Boliger fyldestgør visse, i Sundhedens Interesse stillede Krav, og at Lejen ikke overstiger en efter Beliggenheden forskellig fastsat Maximumspris pr. Kubik meter. Fritagelsen gælder 24 Aar efter Husets Fuldførelse og er betinget af, at der ogsaa er givet Lettelse for kommunale Afgifter, og forudsætter altsaa en Samvirken mellem Stat og Kommune.

I Prøjsen har en Lov af 13. August 1895 givet Regeringen Bemyndigelse til at anvende 5 Millioner Mark til Boliger for Arbejdere eller Betjente i Statens industrielle Virksomheder. Staten kan enten selv bygge Boliger eller yde Penge under Form af Laan. Paa samme Maade har en saxisk Lov af 1892 givet Regeringen Bemyndigelse til at anvende 1½ Millioner Mark til Boliger for Jernbanefunktionærer og en Lov af 1898 en lignende Sum til Arbejderboliger.

Blandt de Stater, hvis Lovgivning har grebet ind til Fordel for Arbejderboliger, nævnedes ogsaa Danmark, der ved en Lov af 26. Februar 1898 bestemte 2 Millioner Kroner som Udlaan til Opførelse af Arbejderboliger og en lignende Sum til Ombygning af usunde Kvarterer. Som bekendt er kun den første Sum bleven benyttet.

De vigtigste Indvendinger, som M. Rostand anførte imod, at Stat og Kommune direkte optraadte

som Bygherre, var, at de offentlige Myndigheder allerede var overlæssede med Varetagelsen af uløste Opgaver og at man ved stadig at drage nye Felter ind under deres Omraade udsatte hele det administrative Maskineri, der i Forvejen arbejdede tungt, for at løbe fuldstændig i Staa, og at det Offentliges Virksomhed, i Forhold til Opgavens uhyre Omfang, dog kun kunde være stærkt begrænset og derfor ikke af vidtrækkende Nytte. Selv det største af disse Foretagender, »County Councils« Arbejderboliger, var dog kun at betragte som en Draabe i Havet mod den samlede Efterspørgsel efter Husrum. Men var dette Tilfældet, skulde det Offentlige ikke blande sig i Sagen, fordi det let kunde lamme det private Initiativ, der pludselig saa sig overfor en Konkurrent, der i alle Retninger var det overlegen; derved kunde ske stor Skade. Dertil kom, at Stat og Kommune byggede dyrt og Underskuddet derfor maatte dækkes ved Skatter, hvilket betød, at alle Skatteydere, ogsaa de daarligst stillede, maatte gøre Ofre for dem, som Kommunen skaffede billigt Husrum, en Fare, som blev forøget derved, at der under de herskende frie Forfatninger stadig vilde blive øvet et Pres paa de kommunale Forsamlinger, for at Lejen skulde blive sat saa lavt som muligt.

Foredraget løb ud i et Forslag, der udtalte en Fordømmelsesdom over, at de offentlige Samfund direkte optraadte som Bygherrer.

Mod dette Forslag rejste der sig Modstand fra Mænd, hørende til forskellige Nationaliteter og forskellige nationaløkonomiske Lejre, den tyske Professor Brandts, Belgierne Mahaim og Statssocialisten

Hector Denis, Englænderne Waterlow og Stevenson (Glasgow) og Svenskeren Palme, medens Indlederen væsentlig kun fandt Støtte hos sin Landsmand M. Georges Picot, Præsident for »la société des habitations à bon marché«, og Englænderen Mr. Ashley.

Brandts gjorde gældende, at Forholdene i de enkelte Byer kunde være saa forskellige, at det ikke lod sig gøre ved en almindelig Regel at forkaste Statens Indgriben, og den Stilling, man indtog til Spørgsmaalet, maatte i høj Grad afhænge af, om der i det konkrete Tilfælde kunde siges at være Bolignød tilstede. Til Exempel havde Beboelsesforholdene i Düsseldorf været af den Karakter, at det Offentlige havde været nødsaget til at gribe ind.

Englænderne var i det hele glade ved deres kommunale Arbejderboliger. Mr. Waterlow erkendte vel, at Kommunens Optræden paa Byggemarkedet midlertidig kunde lamme det private Initiativ — saaledes havde Tilfældet været i London i Midten af Halvfemserne — men nu arbejdede alle Faktorer, der var virksomme paa dette Omraade, sammen uden gensidig at skade hverandre. Den Frygt, som Indlederen havde næret for, at Beboerne ved Paavirkning af deres Repræsentanter paa Tingene vilde faa Lejen presset ned, skulde heller ikke bekræftes af de virkelige Erfaringer; dertil var Riften om Lejligheder for stor. Med Hensyn til Omkostningsspørgsmaalet mente Mr. Waterlow at kunne udtale, at i alt Fald Grevskabsraadet i London ikke havde bygget dyrere end private Selskaber, hvilket rigtignok blev bestridt fra anden Side.

M. Hector Denis gav en Skildring af de inter-

essante Planer, han havde fremsat for en Samvirken mellem offentlige og private Institutioner til Fremme af Arbejderboligsagen. Denis' oprindelige Forslag gik ud paa, at der skulde dannes en Nationalforening for Opførelse af Arbejderboliger, organiseret som det store Selskab for lokale Jærnbaner (la société des chemins de fer vicinaux). For at tilvejebringe den til Anlæg af nye Linier nødvendige Kapital udsteder Selskabet Serier af Obligationer, som Staten yder sin Garanti og som forrentes og amortiseres i Løbet af 90 Aar ved en aarlig Annuitet af 3,35 pCt. Overskudet af de enkelte Linier anvendes fortrinsvis til Dækning af Annuiteten, men er der Underskud, maa de Kommuner eller Provinser, i hvilke Linierne findes, dække dette. Den nævnte Plan var bleven drøftet af den i 1886 nedsatte Arbejderkommission, der imidlertid ikke kunde give den sit Bifald. Denis havde derefter modificeret sin Plan saaledes, at der skulde dannes lokale Selskaber ved Samvirken mellem Kommunerne, de velgørende Institutioner og de gensidige Hjælpeforeninger. Denne Plan er allerede realiseret i enkelte Kommuner, saaledes Bryssel, der dog i Modsætning til Denis har ønsket, at indtil $\frac{1}{4}$ af den nødvendige Kapital skulde kunne tilskydes af Private.

De forskellige Anskuelser, der var komne til Orde under Diskussionen, fandt Udtryk i de foreslaaede Resolutioner.

I diametral Modsætning til M. Rostand ønskede Hector Denis og Stevenson, at Kongressen principielt skulde udtale sig til Gunst for de offentlige Samfunds direkte Indgriben paa Byggeomraadet.

M. Denis' Forslag gik ud paa, at Kongressen tilkendegiver sin Tilslutning til de offentlige Samfunds direkte Intervention paa Boligomraadet som et Udslag af den moderne Stats naturlige Opgaver.

Mr. Stevenson ønskede en Udtalelse fra Kongressens Side om, at Erfaringen har bevist, at de kommunale Myndigheders Ingriben paa Boligomraadet er i Stand til at give udmærkede Resultater.

Disse Anskuelser formaaede dog ikke at samle Flertal om sig. Dette gjaldt derimod om følgende Forslag af Brandts, Mahaim, Fuchs m. fl.:

I Betragtning af, at Betingelserne for Statens Indgriben i Opførelsen af Arbejderboliger kan stille sig forskelligt i de enkelte Stater, erklærer Kongressen, at Spørgsmaalet ikke kan finde nogen almindelig og ensartet Besvarelse, og henskyder dets Afgørelse til de nationale Kongresser for de enkelte repræsenterede Stater.

Vedtagelsen af denne Passus betød jo i Virkeligheden, at Kongressen var gaaet uden om det store Principspørgsmaal om de offentlige Samfunds direkte Indgriben paa Boligomraadet. Derimod enedes man om at fastslaa følgende Opgaver for Statsmagten:

- a) som ansvarlig for den offentlige Sundhedspleje skal den udstede de Bestemmelser, der er nødvendige for at sikre denne,
- b) lige over for sine Bestillingsmænd er den berettiget til at medvirke til at skaffe dem Boliger, der tilfredsstiller visse Fordringer, og til at lette dem Erhvervelsen af eget Beboelseshus,
- c) den bør fremme og understøtte saa vel Enkeltpersoners som Foreningers Virksomhed for Til-

vejebringelse af Boliger for Ubemidlede og det paa forskellig Maade:

- 1) ved at anstille Undersøgelser om Arbejderboligers Tilstand,
- 2) ved at Stat og Kommune giver saa vel vedvarende som midlertidige Skattenedsættelser af en saadan Størrelse, at de betyder en virkelig Lettelse,
- 3) ved at yde Bidrag som Opmuntring eller virkelig Hjælp til Foreninger, der fremmer Arbejderboligsagen,
- 4) ved at sørge for, at offentlige Pengeinstitutioner til Fremme af Sagen kan yde billige Laan eller billig Assurance,
- 5) ved at søge at udvikle Samfærdselsmidlerne paa en Maade, som muliggør det for Ubemidlede at bosætte sig i Storbyernes Omegn og dog hurtigt og billigt at komme ind til Arbejdsstedet, og endelig
- 6) ved selv direkte at virke til Fremme af Byggefretagender for Ubemidlede, t. Ex. ved billige Laan eller ved Tegning af Aktier eller Andele under Forudsætning af, at det sker i begrænset Maalestok og paa fornuftige (circonspectes) Vilkaar.

Om de foreslaaede Forholdsregler var Kongressens Medlemmer i det væsentlige enige; dette gjaldt derimod ikke om den sidste Bestemmelse, der vedtoges med 22 Stemmer mod 18; den lød saaledes:

De nævnte saa vel som mulige andre Former for Statens Støtte bør stadig ydes efter Regler, der er ens for alle, og stadig søge at fremme

det private Initiativ uden at sætte sig i dettes Sted, og uden at de offentlige Samfund etablerer en privilegeret Konkurrence med det private Initiativ.

Af det betydelige positive Oplysningsmateriale, der tilførtes Kongressen, maa jeg her indskrænke mig til at meddele nogle enkelte Data.

I det Foregaaende er der givet en Fremstilling af nogle af de store Logihuse i London, der er bestemte til mod en billig Penge at yde de ubemidlede Klasser en saa stor Sum af Velvære, som lader sig forene med Hensynet til, at disse Institutioner økonomisk skal bære sig. Muligvis kunde det have Interesse at erfare, hvad der i andre Byer er gjort til Realisation af samme Formaal.

Den By, som har taget Førerskabet i denne Sag, er Glasgow. I 1870 opførtes to kommunale Logihuse, et for Kvinder og et for Mænd; det sidste er senere efterfulgt af 5 nye. Disse Bygninger har Plads til ialt 2400 Personer. Prisen pr. Døgn er 3 à 3½ d. for Kvinder, 3½ à 4½ d. for Mænd. Trods den lave Pris giver disse Logihuse et godt Overskud, i de senere Aar 5 à 5¾ pCt. For 5 Aar siden oprettedes endvidere et Logihus for Enkemænd og Enker med Børn, en Klasse Personer, der er særlig vanskeligt stillede, idet Faderen eller Moderen, naar de om Morgen gaar paa Arbejde, i mange Tilfælde maa lade Børnene gaa for Lud og koldt Vand, hyppigt uden Tilsyn.

I Liverpool har et privat Selskab taget Affære og oprettet det saakaldte Bevington House med Plads til 450 Personer, væsentlig efter Rowton Byg-

ningernes Mønster. Der er Planer om at tilbygge en Fløj med 200 Senge og udvide Foretagendet til andre Kvarterer af Byen.

I Frankrig har en M. Cousinet oprettet et møbleret Hotel for Arbejdere paa den Grund, som det parisiske Fængsel Mazas tidligere indtog. Bygningen opvarmes ved Damp og er godt indrettet. Man har særlig bestræbt sig for at gøre Opholdet hyggeligt for de Logerende; de har Adgang til Bibliothek, Fotografiværelse m. v.

I Belgien har en gensidig Forening, »les hôtel-leries ouvrières«, Fortjenesten af at have taget fat paa denne Sag. Det første Hotel oprettedes i 1895 i Seraing og har Plads til 130 Logerende. En anden lignende Anstalt er senere kommen til i Nærheden af Charleroi. Endvidere har man fornylig aabnet et stort Logihus i Antwerpen med Plads til 200 Personer; dette Hus er beregnet for Dokarbejdere, hvis Logering ofte er meget uheldig. At Oprettelsen af disse Huse har fundet Paaskønnelse ses deraf, at Efterspørgslen efter Husrum er langt større, end den kan tilfredsstilles. Nævnes kan det ogsaa, at en privat Arbejdsgiver, M. Valère Mabille i Morlanwelz, har oprettet et Logihus for sine Arbejdere. Bygningen er oplyst med Elektricitet og opvarmet med Damp, forsynet med Bade og rummelige Opholdsværelser.

Af de givne Oplysninger fremgaar det, at de Bestræbelser, der i en Række af Byer er udfoldede baade fra privat og offentlig Side for at skabe billige og gode Logihuse, de fleste Steder er kronede med Held. Kun fra Sverig løde Vidnesbyrdene noget

mindre gunstigt. Den svenske Delegerede Palme oplyste, at et Forsøg, som hans Broder havde gjort med Oprettelsen af et Logihus, ikke havde fundet den ønskelige Tilslutning. En medvirkende Aarsag var det, at Arbejderne ikke syntes om de faste Regler, de var underkastede med Hensyn til Husets Aabning og Lukning, og foretrak at bo hos private Familier, hvor de følte sig mere fri.

Ogsaa om forskellige andre Sider af det komplicerede Byggespørgsmaal gaves nyttige Oplysninger.

Østrigeren Kögler fortalte om, hvad der i forskellige Lande var udrettet for at anvende en Del af de til sociale Forsikringsformaal samlede betydelige Kapitaler til Arbejderboliger. Saaledes har de tyske Alderdoms- og Invaliditetsforsikringsforbund udlaant 52 Millioner Mark i kooperative Byggeforetagender, og i Østrig har Ulykkesforsikringsanstalterne anbragt omtrent 47 Millioner Kroner i Arbejderboliger, som de til Dels selv har bygget.

Ligeledes fremkom der paa Kongressen forskellige samlede Fremstillinger af, hvad der i de enkelte Byer og Lande var udrettet til Fremme af Boligsagen. Mr. Willoughby gav en meget interessant Skildring af Arbejderboligsagen i Amerika, Felix Mangini skildrede Forholdene i Lyon. Om danske Arbejderboligforhold havde Arkitekt Olaf Schmidt og nærværende Forfatter i Forening skrevet en Afhandling »les habitations ouvrières en Danemarc et principalement de Copenhague.«

Af Mr. Willoughbys Afhandling skal gives nogle enkelte Data. Blandt disse maa fremhæves de betydelige Expropriationer, der er foretagne i flere

amerikanske Storbyer, navnlig New York. Hvad der har lettet disse Forholdsregler er en Lov, der i Lighed med den engelske nedsætter Expropriationssummen i saadanne Tilfælde, hvor Beboelsesforholdene strider mod Lovgivningens Regler, eller hvor Huset ikke er egnet til menneskelig Beboelse. Den nævnte By har udgivet 5 Millioner Dollars til Expropriation af usunde Kvarterer og Indretning af Parker i de mest befolkede Kvarterer.

Direkte er Staten og Kommunerne derimod ikke optraadte som Bygherrer, og ej heller har filantropiske Stiftelser spillet nogen større Rolle i Nordamerika. Desto betydningsfuldere har Udviklingen været af Arbejdernes egne kooperative Byggeforeninger. De fleste af disse er organiserede saaledes, at Medlemmerne tilskyder maanedlige Bidrag. Efterhaanden som der dannes den tilstrækkelige Kapital, laanes der ud til de Medlemmer, der vil give den højeste Rente. Laantagerne forpligter sig da samtidig til at forrente og tilbagebetale Laanet i regelmæssige maanedlige Bidrag. Om disse Foreningers Betydning udtaler Mr. Willoughby sig i høje Toner, og de opnaaede Resultater er maaske endnu mere veltalende. Den første Forening stiftedes i 1831 i Philadelphia. Ifølge en i 1893 af »the labour department« foretagen Undersøgelse fandtes der i det nævnte Aar ialt 5838 Foreninger, hvoraf de 5796, om hvilke Oplysninger forelaa, ialt havde omtrent $1\frac{3}{4}$ Million Aktionærer, hvoraf 70 pCt. hørte til Arbejderstanden, og Aktierne beløb sig til ca. 473 Millioner Dollars. For 4444 Foreninger var oplyst Antallet af opførte Huse, til hvis Erhvervelse de havde været medvirkende. An-

tallet af disse Huse var 314,755 foruden 28,459 Bygninger, der havde anden Bestemmelse.

Til Fordel for de mindre bemidlede Arbejdere virker en Del Aktieselskaber, hvoraf nogle af filantropisk Karakter med begrænset Udbytteret.
